

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

Alena Matijaca

**NAJSTARIJI HRVATSKI GLAGOLJSKI NATPISI U
POVIJESNOM KONTEKSTU**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr.sc. Tomislav Galović

Zagreb, rujan 2015.

Sadržaj:

1. Uvod	3
2. Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području do kraja 13. st.	4
3. Branko Fučić – sinonim za glagoljske natpise	7
4. Hrvatski glagoljski natpisi na području Istre i Kvarnera	10
4.1. Plominski natpis	11
4.2. Valunska ploča	13
4.3. Krčki natpis	15
4.4. Bašćanska ploča i Jurandvorski ulomci	16
4.5. Senjska ploča	20
4.6. Grdoselski ulomak	21
4.7. Humski grafit	22
4.8. Supetarski ulomak	23
4.9. Ročki glagoljski abecedarij	24
4.10. Plastovski i Kninski ulomak	25
4.11. Aleja glagoljaša i glagoljski lapidariji	26
5. Južnohrvatski glagoljski natpisi	27
5.1. Glagoljski natpis Župe dubrovačke	28
5.2. Konavoski glagoljski natpis	29
6. Slavonski glagoljski natpisi	31
7. Zaključak	33
8. Literatura	35

1. Uvod

Glagoljska građa okuplja one spomenike koji su sačuvani na kamenu, urezani u kovinu ili drvo ili uparani tvrdim predmetom u zid. Prva skupina, odnosno natpisi urezani u kamen, svojim su nastankom vezani uz predmet na kojem se nalaze, imaju spomenički značaj i žele sačuvati u sjećanju neki događaj ili osobu. Grafiti su naknadno uparani u zid ili u sliku na zidu, a redovito nemaju izravne veze s predmetom na kojem se nalaze. Sva ta građa naziva se epigrafikom, kao i znanost koja prikuplja i proučava nevedene predmete.¹

U ovom radu govoriti ćemo prvenstveno o natpisima urezanima u kamen, njihovoj geografskoj rasprostranjenosti i dosadašnjim saznanjima. Glavna vremenska odrednica nam je 1300. godina. Uočiti ćemo kako se glagoljski natpisi javljaju najčešće na sjeverozapadu Hrvatske, ali da postoje lokaliteti i na jugu i istoku zemlje na kojima su također pronađeni. Biti će govora i o Branku Fučiću te njegovom plodnom radu i ostavštini. U pojedinim poglavljima izložiti ćemo najstarije glagoljske spomenike po lokalitetima, tako će prvo biti govora o natpisima s područja Istre i Kvarnera, zatim slijede oni s juga Hrvatske i na samom kraju slavonski glagoljski natpisi.

Premda su hrvatsko glagoljski natpisi i grafiti tekstovno vrlo ograničeni, oštećeni i ponekad teško čitljivi, nerijetko mogu poslužiti i kao izvor za proučavanje povijesti hrvatskog jezika.² Epigrafska građa može imati višestruko značenje, znači ne samo za istraživanje jezika, već također za povijesna istraživanja, za poznavanje kulturnih i gospodarskih odnosa i sl. Osobito je značenje natpisa koji su ostali na mjestu gdje su i nastali te nam zato daju sigurne podatke o kulturnoj geografiji.

Pri istraživanju teme ovog rada upotrebljavana je metoda istraživanja za stolom, što znači prikupljanje podataka i analiza podataka iz postojećih i dostupnih izvora. U pisanju ovog rada važne jedinice literature bila su mi djela Branka Fučića koji je, najviše od svih naših istraživača, proučavao hrvatske glagoljske natpise i čiji je doprinos hrvatskom glagoljizmu kao i kulturi neizmjeran.

¹ Josip Tandarić, *Ocjene i prikazi*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, br 35, 1985, str. 172.

² Milan Mihaljević – Sandra Sudec, Jezik hrvatskoglagoljskih natpisa i grafita, u „ *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*“ – Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920. – 1990.) / „*I, the Errant Pupil Branko, Surnamed Fučić*“ – Conference Papers from the International Scholarly Seminar on the Life and Work of Academician Branko Fučić (1920. – 1990.), priredio / edited by Tomislav Galović, Malinska – Rijeka – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Institut za povijest umjetnosti, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Staroslavenski institut, Sveučilišna knjižnica Rijeka, općina Malinska-Dubašnica, 2011.

Također sam se u pisanju rada koristila internet pretraživačima te pomoću njih dolazila do traženih informacija. U tom smislu internet je bio od velike pomoći za pronalaženje fotografija pojedinih glagoljskih natpisa koje su uvrštene u ovom radu te kao sekundarni izvor, odnosno nadopuna literature koja je najviše korištena. Pregled korištene literature i URL izvora daje se u posljednjem poglavlju ovog rada.

2. Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području do kraja 13. stoljeća

Hrvatska glagoljaška tradicija svakako je najosebujniji segment povijesti hrvatske kulture. Dok su svi ostali slavenski narodi glagoljičko pismo posve napustili najkasnije još u XII. stoljeću, Hrvati su tu tradiciju prenosili čak do XIX. stoljeća, iako, naravno, ne u svim razdobljima niti u svim krajevima u jednakoj mjeri.

O postanku glagoljice danas postoje mnoge teorije, od onih ozbiljnih i vjerojatnih do onih potpuno nevjerojatnih. Danas je uglavnom prihvaćena teorija Isaaca Taylora i Vatroslava Jagića (Taylor-Jagićeva teorija) koji smatraju da je glagoljica nastala prema grčkome alfabetu, iako ni ta teorija nije potpuno vjerodostojna i jedina točna. Početak glagoljaškog bogoslužja povezuje se s djelatnošću bizantskih misionara, braće Konstantina Ćirila i Metoda, koji su sastavili novo slavensko pismo glagoljicu i preveli glavne liturgijske knjige istočnog obreda na slavenski jezik. Glagoljaško bogoslužje počelo se širiti najvjerojatnije krajem IX. stoljeća nakon što su učenici Ćirila i Metoda, nakon Metodove smrti morali napustiti Moravsku u kojoj su do tada djelovali s dopuštenjem pape. Zbog velikog otpora njemačkog svećenstva bili su protjerani, pa su se sklonili u Bugarsku, Makedoniju, Srbiju i Hrvatsku. Dok se u Srbiji i Bugarskoj u crkvenim knjigama ubrzo počela koristiti ćirilica, u Hrvatskoj se i dalje zadržala glagoljica.³ Također treba napomenuti da su Hrvati razvili posebnu inačicu glagoljice, tzv. uglatu glagoljicu koja se razvila iz prvobitne, oble glagoljice. Glagoljica se na hrvatskom tlu od XII. do XIII. st. razvijala samostalno, stvorila se vlastita uglata stilizacija prilagođena osnovnomu hrvatskomu, pomlađenomu, pretežno čakavskomu, fonološkomu sustavu.

³ *Glagoljaška tradicija*,
http://www.flacius.net/index.php?option=com_content&view=article&id=75%3Aglagoljaka-tradicija&catid=46%3Aglagoljaka-tradicija&Itemid=62&lang=hr.

Nužno je upozoriti na što se zapravo „glagoljska tradicija“ odnosi. To nije samo pismo (najvjerojatnije originalno Ćirilovo djelo nastalo u Carigradu uoči Moravske misije 863. godine, a utemeljeno na sustavnom razvijanju slovnih oblika, ali i na temelju njegova poznavanja brojnih onodobnih pisama), nego i staroslavenski jezik (najstariji slavenski književni jezik koji je isprva oblikovao sredinom IX. stoljeća Konstantin Ćiril na temelju makedonskog dijalekta iz okolice Soluna i koji se koristio u znatno kroatiziranoj inačici), staroslavenska liturgija (koja se među Hrvatima još u XII. stoljeću priklonila zapadnom obredu, čuvajući ipak tragove nekadašnjeg bizantskog izvorišta) te srednjovjekovno - liturgijska i neliturgijska književnost, pisana uglavnom glagoljicom, koja je sjedinjavala motive i forme, istočnog, odnosno bizantskog i zapadnog ishodišta, s postupnom sve većom prevagom posljednjih. Sav taj kompleks, kroz koji se isprepliću istočna izvorišta i zapadna nadgradnja, obično se naziva - glagoljaštvom. Pogledamo li kartu razmještaja najstarijih epigrafskih/kamenih glagoljičkih spomenika, lako ćemo ustanoviti da je njihova najveća koncentracija prostor Istre, Kvarnera i sjeverne Dalmacije. Nigdje, u drugim „glagoljaškim zemljama“, ni u Češkoj, ni u Bugarskoj, ni u Makedoniji nema toliko glagoljičkih kamenih spomenika kao na ovom razmjerno malom djeliću Mediterana!⁴

Glagoljica je mogla nastati i razviti se samo na području koje je bilo pod izravnim državnim i crkvenim utjecajem Bizanta⁵ jer bizantskom mentalitetu nije bilo teško prihvatiti negrički jezik i pismo, s obzirom da je takvih slučajeva već bilo na bizantskom području.⁶ Međutim, kad je hrvatsko područje došlo pod okrilje zapada i Katoličke crkve situacija se promijenila jer zapad i Crkva nisu tolerirali nelatinski jezik i pismo.

Važno je istaknuti da mora postojati razlog zašto je tvorac glagoljice pri stvaranju tog pisma odbio upotrijebiti latinska slova. Također, njemu cilj nije bio širiti grčku kulturu nego evangelizirati, pa nije upotrijebio ni ta slova u svom pismu. A kako su grčka i rimska kultura u svojim korijenima poganske, a samim time grčka i latinska slova, tvorac glagoljice (bio to Konstantin Ćiril ili netko drugi) nije htio izazivati njihovom uporabom. Cilj nije prvenstveno bilo opismenjavanje, nego evangeliziranje. Već u samom slovu trebala se nalaziti evanđeoska poruka. Do sad je nekoliko stručnjaka zastupalo tezu da je prvo slovo glagoljice zapravo križ

⁴ Mateo Žagar, *Hrvatska glagoljica*, <http://www.svkri.hr/izlozbe/hrvatskaglagoljica.html> datum posjete: 20. 9. 2013.

⁵ Mile Bogović, *Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području do 1248. godine* u: *Glagoljica i hrvatski glagoljizam*, Staroslavenski institut, Zagreb-Krk, 2004, str. 251.

⁶ Isto, str. 252.

koji je poslije na krajevima poprečne crte dobio prvo kratke, a poslije i duge povlake prema dolje da se u liturgijskim tekstovima razlikuje od znaka križa.⁷

Prvo veliko iskušenje za glagoljicu nastupilo je za vrijeme Splitskih sabora 925./928. godine. Do tada je već u nekim dalmatinskim biskupijama (unutar pojma Dalmacije nalazi se i kvarnersko otočje) proširena uporaba narodnog jezika u liturgiji jer je to područje već dugo bilo pod bizantskom vlašću. Međutim, dolaskom tih krajeva pod jurisdikciju hrvatskih kraljeva situacija se mijenja na štetu glagoljice. Naime, doći pod vlast hrvatskog kralja znači doći i pod jaki utjecaj papinskog Rima, a već je rečeno da zapadna Crkva nije blagonaklono gledala na uporabu nelatinskih jezika. Papa svoje bojazni izriče u pismu hrvatskom kralju Tomislavu te u njemu spominje „Methodii doctrina“, sintagmu koja se odnosi na učenje koje dopušta da se u liturgiji upotrebljava neki drugi jezik osim tzv. svetih jezika, odnosno grčkoga, latinskoga i hebrejskoga.⁸ Sam tekst ne govori o kojem se pismu točno radi, koje je to slavensko pismo u upotrebi u liturgiji u dalmatinskim biskupijama, ali nema sumnje da je riječ o glagoljici. Na temelju ovog pisma i pod pritiskom papinskih delegata na Splitskom saboru donešena je veoma oštra odluka protiv uporabe slavenskog jezika. Odlukom sabora ostavljena je mogućnost uporabe slavenskog jezika u liturgiji samo nižem kleru i redovnicima, odnosno onima koji nisu imali veći i izravni utjecaj na narod. Time su mogućnosti korištenja glagoljice u liturgiji jako ograničene, ali ipak nisu sasvim ukinute.⁹

Drugi udarac glagoljaškoj praksi stigao je u XI. stoljeću. Poznato je da se 1054. godine dogodio veliki crkveni raskol. Tada su hrvatski kraljevi ponovno proširili svoju jurisdikciju na dalmatinske krajeve, a to je opet značilo da je Dalmacija zapravo pod papinom jurisdikcijom, s obzirom na čvrste veze između papi i hrvatskih kraljeva. Tako se ponovno osuđuju bizantski običaji, no oni su očito bili toliko duboko ukorijenjeni da ih se nije dalo iskorijeniti iz hrvatskog naroda. Tako je, u sporazumu postignutom na saboru u Splitu 1060. godine, odlučeno da ubuduće nijedan svećenik ne mora posebno tražiti papino dopuštenje za obavljanje bogoslužja na slavenskom jeziku kako je bilo odlučeno na saborima održanima 925. i 928. godine, nego ga sada pojedini svećenik automatski ima pod uvjetom da poznaje i latinski jezik. Plodovi tog sporazuma vidljivi su u glagoljskim spomenicima koji su nam sačuvani s kraja tog stoljeća. Vremenom, redovničke zajednice prolaze kroz benediktinsku reformu uz potporu hrvatskog kralja o čemu svjedoči i nastanak samostana Sv. Lucije u

⁷ Isto

⁸ Mile Bogović, *Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području do 1248. godine* u: *Glagoljica i hrvatski glagoljizam*, str. 253.

⁹ Isto

Jurandvoru. Pojavu najstarijih glagoljskih natpisa možemo vezati upravo uz to podizanje glagoljske kulture na višu razinu.¹⁰

U XIII. stoljeću Katolička crkva prepoznaje u praksi hrvatskih glagoljaša pogodno sredstvo za sjedinjenje pravoslavnih Slavena s Crkvom. Tako se kao presudan korak u tom nastojanju smatra uključivanje (senjskog) biskupa u glagoljaški krug. Naime, biskupa Filipa je papa Inocent IV 1252. godine ovlastio da dopusti benediktinskom samostanu u Omišlju uporabu slavenskog jezika u liturgiji. Papino pismo pokazuje jedan novi stav, koji pokazuje da glagoljica nije nešto što ugrožava pravovjerje, nego, naprotiv, može pomoći u njegovom očuvanju i širenju.¹¹ Papin potez kao potez nekoga tko ima najviši crkveni autoritet omogućio je da se stvore uvjeti za zlatni vijek hrvatske glagoljske kulture. No, to je tema nekog drugog rada, s obzirom da se ovaj rad bazira na razvoj glagoljice i sačuvane glagoljske natpise do kraja XIII. stoljeća.

3. Branko Fučić - sinonim za glagoljske natpise

Gotovo je nemoguće spomenuti glagoljske natpise a ne pomisliti na Branka Fučića, hrvatskog povjesničara umjetnosti i kulture, istaknutog stručnjaka za srednjovjekovno zidno slikarstvo i hrvatski glagoljizam.¹² Kao znanstvenik svoj je rad vezao prvenstveno za istarski kraj te kvarnersko primorje i otoke ali i za druga područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Velik dio njegova rada obuhvaćale su teme iz povijesti umjetnosti, arheologije, slavistike i etnologije kojima je stvarao jasniju i bogatiju sliku hrvatskog srednjeg vijeka. Fučić je napisao zavidan broj monografija, studija, putopisa, vodiča, znanstvenih i stručnih radova.

Branko Fučić je rođen 8. rujna 1920. u Bogovićima na Krku. Bogovići su je jedno od osamnaest sela na sjeverozapadu Krka koja čine povjesnu, gospodarsku i teritorijalnu cjelinu a za koja se koristi zajednički toponim Dubašnica. Premda je zbog očeve službe rano otišao s Krka te živio i školovao se u Zagrebu a radom bio najviše vezan za Rijeku, rodni otok nikada nije zaboravio. Ljeta je još kao dijete provodio u Portu u blizini Franjevačkog samostana

¹⁰Isto, str.253-254.

¹¹ Isto, str. 257.

¹² Tomislav Galović, *Od slike do pisma: bio-bibliografski prilog o Branku Fučiću (1920. – 1999.)*, Zbornik Nikše Stančića, ur. Iskra Iveljić, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest – FF-pres, 2011., str. 343-359. (Summary: From the Wall Paintings to the Glagolitic Script: Contribution to Bio-Bibliography of Branko Fučić /1920-1999/)

intenzivno se družeći s tamošnjim fratrima i dobivajući prve poduke iz glagoljice. Kako su oni tada još uvijek misu služili na staroslavenskom jeziku tako je i Fučić imao priliku ministrirati i odgovarati fratrima upravo na tom jeziku.¹³ Ljubav prema glagoljici je rođena.

Fučić je nakon završene gimnazije diplomirao u Zagrebu na današnjem Filozofskom fakultetu i to skupinu predmeta: povijest umjetnosti i kulture s klasičnom arheologijom, hrvatsku povijest te opću povijest i talijanski jezik.¹⁴ Doktorirao je pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani. Bio je i redovni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti u Ljubljani.

Tijekom dugogodišnjeg plodnog rada kao terenski istraživač, propješačio je gotovo cijelu Istru, Hrvatsko primorje i Kvarnerske otoke. Njegov je interes bio usmjeren na srednjovjekovne kulturne spomenike, naročito na zidno slikarstvo i glagoljicu. Otkrio je i obradio srednjovjekovne freske na čak šezdesetak mjesta u Istri te više od polovice registriranih glagoljskih natpisa na prostoru bivše Jugoslavije, prema tome i današnje Hrvatske. Vodio je arheološka iskapanja opatije Sv. Lucije u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku kada je došao do zaključka da Baščanska ploča nije spomen-ploča nego zapravo lijevi plutej septuma tj. dio pregradnog zida ispred oltara, sagrađen istodobno s crkvom. Pri tom je zaključio da mora negdje postojati i desni plutej te je za njim tragao do konca života.¹⁵

Osim sv. Lucije, vodio je i sudjelovao u arheološkim iskapanjima i konzervacijama drugih objekata, npr. starokršćanskog kompleksa sv. Marije u Osoru, crkvice sv. Marka kraj Baške i drugih. Doprinos Branka Fučića istraživanju glagoljskih natpisa, uz otkrića, očituje se i u obradama, rekonstrukcijama, revizijama, čitanjima ili novim interpretacijama glagoljskih natpisa. Pronašao je srednjovjekovne freske u crkvici sv. Jerolima u Humu iz XII. stoljeća. Našao je i brojne grafite na glagoljici, a među njima i poznati Humski grafit.

Glagoljski grafiti su do istraživačkog rada Branka Fučića bili gotovo potpuno zanemareni u znanstvenim istraživanjima. Tek je Fučić počeo njihovo značajnije obrađivanje. Smatrao je naime, da su grafiti prvorazredni povijesni izvori jer otkrivaju ono što ne otkrivaju veliki dokumenti, a to je tzv. mala povijest, povijest malih ljudi, njihove svakodnevnice.

¹³ Josip Žgaljić, *Otok Krk u Fučićevu životu i stvaralačkom opusu*, u „*Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*“, 2011., str. 152

¹⁴ Galović, *Od slike do pisma: bio-bibliografski prilog o Branku Fučiću (1920. – 1999.)*, str. 346.

¹⁵ Josip Žgaljić, *Otok Krk u Fučićevu životu i stvaralačkom opusu*, str. 154.

Kapitalno djelo Branka Fučića svakako su *Glagoljski natpisi*¹⁶ u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u kojem je objavio ukupno tisuću glagoljskih natpisa i grafita. Za svaki natpis je utvrdio mjesto, godinu ili stoljeće nastanka, veličinu te objavio tekst natpisa uz potrebna obrazloženja. Sve to je na kraju sistematizirao i složio abecednim redom prema mjestu nalazišta natpisa. „Kada se pojavila, knjiga je bila kulturni događaj, ali, što je još važnije bitno je utjecala da mladi istraživači i šira kulturna javnost prihvate istinu da glagoljica nije samo pismo koje se nalazilo u knjigama na oltaru, nego pismo kojim je srednjovjekovni čovjek na nekim hrvatskim prostorima iskazivao sve svoje kulturne potrebe“.¹⁷ Fučić je 1985. za Glagoljske natpise ali i ukupan rad na polju srednjovjekovnog zidnog slikarstva, ikonografije i epigrafike dobio Herderovu nagradu Bečkog Sveučilišta.

Fučićevi objavljeni radovi su mnogobrojni, recimo samo da su „do početka 2009. godine pobrojane 372 bibliografske jedinice Branka Fučića u vremenskom rasponu dužem od sedamdeset godina“.¹⁸ Tematski su pretežno vezani uz povijest umjetnosti i slavistiku ali i etnologiju, arheologiju kao i književnost te publicistiku. Radovi su nastavili izlaziti i nakon njegove smrti, a istaknuti ćemo samo neke od njih, vezane za tematiku kojom se ovdje bavimo, primjerice *Hrvatski glagoljski i Ćirilski natpisi*¹⁹ izašli 1997. godine., kao i *Hrvatski glagoljski natpisi*²⁰ iz 2000. godine. Svakako je interesantna i knjiga izašla u Londonu 1999. *Croatian Glagolitic Epigraphy*²¹, u Hrvatskoj tek odnedavno poznata. Knjiga je ustvari engleski prijevod prerađene i dopunjene Fučićeve studije *Glagoljska epigrafika*²² iz 1982. godine. Spomenimo još za kraj zbornik izabranih Fučićevih članaka *Iz istarske spomeničke baštine*²³ tiskan 2006. godine.

4. Hrvatski glagoljski natpisi na području Istre i Kvarnera

¹⁶ Branko Fučić, *Glagoljski Natpisi*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Djela JAZU, knj. 57), Zagreb 1982.

¹⁷ Stjepan Damjanović, *Fučićevi Glagoljski natpisi*, u „ *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*“, 2011., str., 63.

¹⁸ Ivan Botica i Tomislav Galović, *Iz rada na cjelokupnoj bibliografiji Branka Fučića*,

¹⁹ Branko Fučić, *Hrvatski glagoljski i Ćirilski natpisi*, u: *Hrvatska i Europa I*, Zagreb 1997., 258-283.

²⁰ Branko Fučić, *Hrvatski glagoljski natpisi*, u: *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Sv. II. srednji vijek i renesansa (XIII – XVI. Stoljeće)*, ur. Eduard Hrcigonja, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga., 2000. str. 126-145.

²¹ Branko Fučić, *Croatian Glagolitic Epigraphy*, London: Stephen Osborne, 1999.

²² Branko Fučić, *Glagoljska epigrafika: kulturno-historijski vidovi*, Zagreb 1982.

²³ Branko Fučić, *Iz istarske spomeničke baštine I*, Zagreb 2006.

Pojava glagoljice u Istri datira otprilike u jedanaestom odnosno dvanaestom stoljeću. U tom razdoblju glagoljaštvo se snažnije utvrdilo na područjima na kojima je do tada bilo samo tolerirano. Glagoljašku tradiciju i njenu povijest u Istri možemo pratiti po spomenicima i natpisima sačuvanima na tom području. Međutim, u ovom radu ograničit ćemo se samo na glagoljske natpise koji datiraju prije 1300. godine: Plominski natpis, Valunska ploča, Krčki natpis, Baščanska ploča i Jurandvorski ulomci, Senska ploča, Grdoselski ulomak i Humski grafit, koji su svi redom spomenici iz XI. i XII. stoljeća.²⁴

Slika 1. Topografija najstarijih hrvatskih glagoljskih natpisa iz XI. i XII. st. u Istri, na Kvarneru i u Hrvatskom primorju
(izvor: Fučić, Branko, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, str. 228.)

Pogledamo li njihov topografski raspored, uočavamo da oni u tom ranom razdoblju pokrivaju prostor obala i otoka Kvarnera te istočnu i srednju Istru. Ta se slika poklapa sa slikom prostora naše najstarije doseobe u ove krajeve, sa slikom naših najstarijih dijalekata, sa slikom

²⁴ Branko Fučić, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, br. 21, 1971, str. 228-229.

granica srednjovjekovne hrvatske države, s topografijom najstarije hrvatske toponomastike i s topografijom starih slavenskih naziva za nosioce lokalnih uprava.²⁵

4.1. Plominski natpis

Plominski natpis iz IX. stoljeća je hrvatski glagoljski natpis uzidan na vanjskom zidu crkve sv. Jurja u Plominu. Otkrio ga je Fučić 1946., *skidajući s njega osinjake*, pročitao ga, vrednovao i u konačnici objavio 1952. godine.²⁶ Na njemu je uklesan muški lik, a nad njim glagoljski natpis u dva retka, dok se desno od lika nalazi još jedan uklesani znak koji Branko Fučić u svom radu *Najstariji hrvatski glagoljski spomenici* stavlja pod upitnik. Taj znak je pod upitnikom jer je znatno veći od prosječne veličine glagoljskih slova pa Fučić postavlja pitanje je li taj znak uopće sastavni dio Plominskog natpisa, odnosno je li ga uklesao onaj koji je klesao i ostatak natpisa i je li uklesan u isto doba kad i sam natpis. U ovom znaku Fučić ne identificira nijedno glagoljsko slovo.²⁷

Stoga nam preostaje prodiskutirati o samom natpisu, kao i muškom liku koji je uklesan. Što se tiče samog natpisa netko je glagoljicom napisao SE E PIS'L S (*ovo je pisao s...*). Tko je taj S ili je netko pisao nešto što počinje slovom S ne zna se jer nastavak nedostaje.

S obzirom da nismo u mogućnosti do kraja interpretirati tekst, postavlja se pitanje možemo li ga uopće datirati. Daljna analiza pokazuje da je Plominski natpis pisan oblom glagoljicom, znači prije nego se razvila uglata glagoljica, a to je prije XII.-XIII. stoljeća. To pokazuje i analiza pojedinih grafema. Detaljnije o grafičkim, fonološkim, morfosintaktičkim obilježjima i ostalim jezičnim pitanjima za Plominski natpis kao i za ostale glagoljske natpise treba detaljnije pogledati rad A. Kapetanovića²⁸ kao i već prije spominjani rad M. Mihaljevića i S. Sudec²⁹.

Što se tiče reljefa muškog lika koji se nalazi na spomeniku, on je prikazan odjeven u kratku tuniku koja mu seže do koljena i koja je u boku pripasana. Tako su inače bili odjeveni robovi,

²⁵ Branko Fučić, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, str. 229.

²⁶ Anica Nazor, *Doprinos Branka Fučića istraživanju glagoljskih natpisa*, u „*Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*“, 2011. str. 600.

²⁷ Branko Fučić, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, 1971. str. 229.-230.

²⁸ Amir Kapetanović, *Morfosintaktička obilježja, gramatičko i obavijesno ustrojstvo najstarijih hrvatskih glagoljskih epigrafskih spomenika (XI. – XV. st.)*, u „*Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*“, 2011., str. 425-434.

²⁹ Milan Mihaljević – Sandra Sudec, *Jezik hrvatskoglagoljskih natpisa i grafita*, u „*Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*“, 2011.

radnici i težaci. Fučić navodi da frontalna postava lika s ljevicom savijenom u laktu pred prsima, kojom drži neki predmet, podsjeća na pozu i gestu muških portreta s kasnoantičkih nadgrobnih stela i da je nedvojbeno povezanost ili možda ugledanje ovog reljefa na kasnoantičku nadgrobnu plastiku.³⁰

Slika 2. Plominski natpis

(izvor: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2117>)

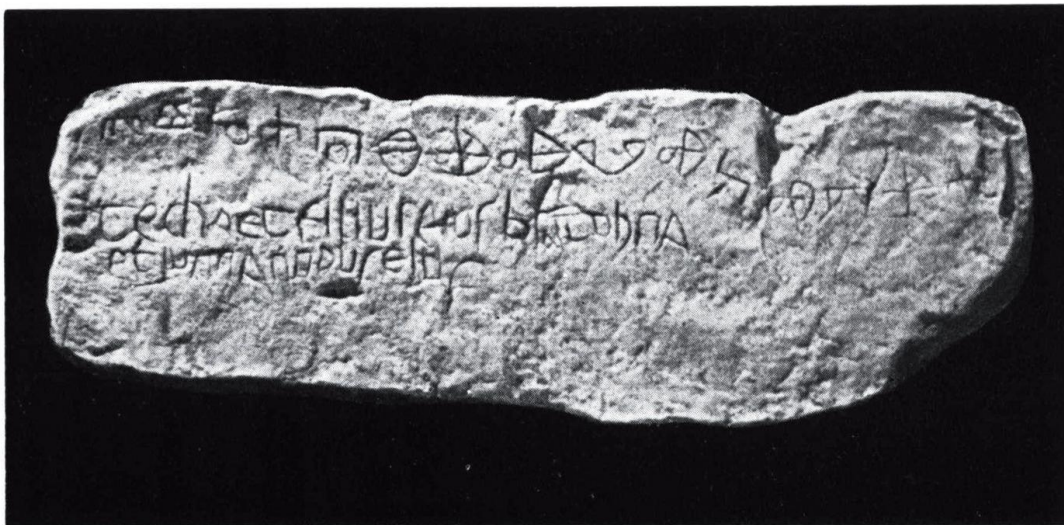
Tako je Fučić i prema reljefu Plominski natpis datirao u XI. stoljeće. Međutim, Ljubo Karaman je na Fučićeve tvrdnje iznio svoje protuargumente i odlučio se za srednjovjekovni postanak reljefa. Tada je Fučić u svom novom radu „Sveti Juraj i zeleni Juraj“ iznio mišljenje da lik na reljefu predstavlja svetog Jurja, kojem je inače posvećena crkva u Plominu. Očito su stari Plominjani pretpostavljali da je na reljefu sv. Juraj. Kao argument Fučiću je poslužila trolisna grana koju lik na reljefu drži u ruci, odnosno palma, simbol mučenika, kako se to može interpretirati u kršćanskoj ikonografiji. No, kasnije i sam Fučić mijenja mišljenje s

³⁰ Isto, str. 231.

obzirom na to da u X. stoljeću nigdje nije bilo likovnog prikaza sv. Jurja (bar nam takvi nisu sačuvani). Pretpostavimo li da je na reljefu sv. Juraj malo je vjerojatno da bi klesar zaboravio uklesati aureolu oko njegove glave. Stoga se Fučić ipak opredijelio za mišljenje da je na reljefu prikazan Silvan, rimsko-ilirski bog flore i faune kojeg s vegetacijskim atributom u ruci u sličnoj ikonografiji vidimo na jednom antiknom istarskom reljefu u muzeju u Buzetu.³¹ Takvo mišljenje prevladava i danas.

Interesantan je podatak da je u novijim arheološkim istraživanjima u Mađarskoj, u blizini jezera Balaton, pronađen komad keramike na kojem je znak identičan onom na Plominskom natpisu, kao i dva potencijalno trokutasta glagoljička slova.³² Mjesto pronalaska ne čudi previše ukoliko znamo da je područje Donje Panonije bilo mjesto djelovanja svete Braće na njihovom putovanju prema Rimu u posjet papi 867. godine.

4.2. Valunska ploča

Slika 3. Valunska ploča

(izvor: Fučić, Branko, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*)

³¹ Branko Fučić, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, str. 233.

³² Tomislav Galović, *Intelektualna i kulturna povijest: Hrvatska glagoljička, ćirilička i latinička pisana kultura u ranom srednjem vijeku*, *Povijest Hrvata* (sinteza Matice Hrvatske – Biblioteka Hrvatske povijesti), ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matic hrvatska, 2015.) /u pripremi za tisak/

Valunska ploča je nadgrobni spomenik lokalne obitelji pronađena u Valunu na otoku Cresu, a vrijeme njezina nastanka je XI. stoljeće. Nepravilnog je oblika i sastoji se od dva kratka teksta istovjetnog sadržaja. Ova ploča svjedoči o hrvatskoj dvojezičnosti i dvopismenosti jer je pisana dvama pismima (glagoljicom, i to starom oblom, te latinicom, uklesan karolinom) i dvama jezicima (hrvatskim i latinskim).

Natpis je još 1907. zapazio *pop glagoljaš* Vinko Premuda. U to vrijeme je bio u funkciji jednog od potpornih stupova trijema župne crkve sv. Marka koja se nalazila na mjestu današnjeg valunskog groblja. Uočio je da prvi red teksta čini petnaest slova oble glagoljice dok je za drugi i treći red zaključio da je *čudno pismo* najbliže latinskoj poluuncijali.³³

Sredinom prošlog stoljeća, kada je Fučić odgonetavao taj natpis, latinski dio teksta mu nije stvarao probleme jer je iz njega odmah mogao iščitati:

TEHNA ET FILIUS EIUS BRATOHNA

*ET IUNNA NEPUS EIUS.*³⁴

Očito je da nadgrobna ploča stoji na grobu triju pokoljenja koja nose stara hrvatska krsna imena: baka Teha, njezin sin Bratohna i unuk Juna. Međutim, glagoljski natpis je dugo Fučiću stvarao problem jer u njenu nikako nije mogao pronaći Bratohnino ime. U sredini natpisa nalazilo se 8 slova, od kojih je drugo i treće Fučiću bilo nepoznato. Tek je kasnije utvrdio da ta riječ znači „sin“, što odgovara riječi „*filius*“ u latinskoj inačici natpisa na nadgrobnoj ploči.³⁵

Što se tiče datacije samog teksta, rekli smo da tekst datira u XI. stoljeće. Kako smo do tog zaključka došli? Ako se osvrnemo na latinski natpis u karolini onda ploču možemo datirati u IX., X. ili XI. stoljeće. Ako se osvrnemo na glagoljicu, već je zapaženo da je taj dio teksta pisan oblom glagoljicom. Međutim, tipovi poluglasa, trokutno E, V s polukružnom spojnicom i K sa dugom bočnom crtom potvrđuju da je ploča nastala u XI. stoljeću. Također, postavlja se pitanje zašto je ploča napisana na hrvatskom i latinskom jeziku. Očito je da na otoku Cresu u to vrijeme koegzistiraju dva etnička i dva jezična elementa, stari romanski koji govori latinskim jezikom i novodoseljeni hrvatski.³⁶

³³ Anica Nazor, *Doprinos Branka Fučića istraživanju glagoljskih natpisa*, str. 600.

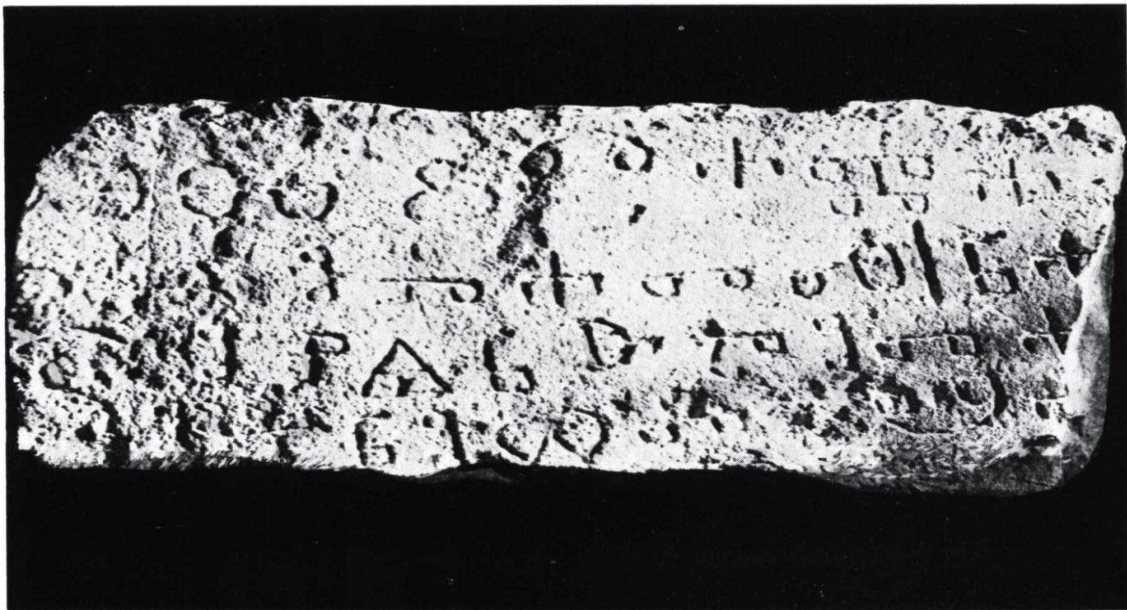
³⁴ Branko Fučić, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, str. 234.

³⁵ Isto, str. 235.

³⁶ Isto

Valunska ploča može se i danas vidjeti u sakristiji župne crkve u Valunu. Tamo ju je dao ugraditi tadašnji župnik Ive Sparožić 1912. godine kako bi spriječio njezino vrlo izvjesno otuđenje.

4.3. Krčki natpis

Slika 4. Krčki natpis

(izvor: Fučić, Branko, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*)

Krčki natpis ulomak je veće kamene ploče na kojoj je klesarska ruka zabilježila slova u XI. stoljeću. Takvo vremensko određenje čini ga jednim od najstarijih poznatih glagoljskih spomenika. Ulomak je dobio ime prema mjestu na kojem je pronađen, što znači na otoku Krku u istoimenom gradu. Natpis spominje podizanje danas nepoznate građevine benediktinaca glagoljaša, njihova opata i što je možda važnije, bilježi tri stara hrvatska imena: Dobroslav, Radonja i Rugota. Na natpisu piše starim hrvatskim jezikom, oblom glagoljicom: *SE ZIDA MAJ OPAT I RADONJA, RUGOTA, DOBROSLAV*. Tako Krčki natpis svjedoči da je u to doba na otoku Krku uz latinske samostane postojao i jedan glagoljaški.

Možemo zaključiti da je ovaj natpis mlađi od Plominskoga (E s jednom vodoravnom crtom koja ne presijeca slovo) te stariji od Baščanske ploče pa po tome zaključujemo da datira iz 11. stoljeća.³⁷

Inače, natpis se nalazi se na zidu stubišta kanoničke kuće u Krku. Međutim, tu je tek sekundarno ugrađen, a ne zna se gdje je bio prvotno smješten.

4.4. Baščanska ploča i Jurandvorski ulomci

Slika 5. Baščanska ploča

(izvor: <http://www.croatianhistory.net/etf/basska.html>)

Baščanska ploča jedan je od najstarijih i najpoznatijih cjelovito sačuvanih spomenika naše pismenosti. Potječe s kraja 11. stoljeća. Natpis se sastoji od stotinjak riječi podijeljenih u 13 redaka glagoljskih slova. Za pismo kojim je natpis pisan obično se kaže da odražava prijelaz oble glagoljice u uglatu, te da sadržava neka latinička i ćirilička slova. Ploča je pronađena 1851. godine u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške na otoku Krku. Danas se čuva u palači Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, dok je u Jurandvoru kopija.³⁸

³⁷ Branko Fučić, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, str. 237.

³⁸ Kopiju je u umjetnom kamenu izradio Branko Fučić, sa svojim bratom Dragom i montirao ju na njezinu izvornom mjestu.

Kamena ploča, duga 198 cm, visoka 99 cm i debela 8 cm,³⁹ isprva je bila lijevi plutej oltarne pregrade, a kasnije je ploča postavljena na crkveni pod kao nadgrobna ploča. Ploča nije integralno sačuvana već se sastoji od tri velika fragmenta i četiri manje krhotine. Nedostaje i komad kamena u gornjem desnom kutu. Kamen je počela nagrizati i korozija.⁴⁰ Otočani su po njoj hodali, uništavajući na taj način na površini uklesana slova. Ipak, tekst što ga je čuvala ploča danas je poznat gotovo u cijelosti. Taj je natpis na kamenu darovnica hrvatskog kralja Zvonimira koji je crkvi darovao jedan posjed. On svečanim tonom govori o tomu kako su dva benediktinska opata podigla crkvicu sv. Lucije na zemljištu što im ga je darovao hrvatski kralj Zvonimir.

U ostacima oštećenih slova svi su pokušavali izvući što logičniji i prihvatljiviji tekst:⁴¹

AZ V' IME OTCA I S(I)NA I SVETAGO DUHA AZ'
OPAT' DRŽIHA PISAH SE O LEDINE JuŽE
DA Z'V'NIM(I)R KRAL' HR'VAT'SKI V'
DNI SVOE V' SVETUJu LUCIJu I SVEDO -
MI ŽUPAN' DESIMIRA KR'BAVE MARTIN' V L(I) -
CE PRB'NEBŽA S' POSL' VIN(0)DOLE JaK(O)V' V O-
TOCE DA IŽE TO POREČE KL'NI I BO(G) I *BĪ* AP(OSTO)LA I *G* E -
VANJELISTI I S(VE)TAJa LUCIJa AM(E)N' DA IŽE SDE ŽIVE -
T' MOLU ZA NE BOGA AZ OPAT' DBROVIT' Z' -
DAH' CREK'V' SIJu I SVOEJu BRATIJu S DEV -
ETIJu V' DNI K'NEZA KOS'MTA OBLAD -
AJuĆAGO V'SU K'RAINU I BJeŠE V' T' DNI M -
IKULA V' OTOČ'CI S' SVETUJu LUCIJu V' EDINO

Prijepis teksta Bašćanske ploče u suvremeni hrvatski jezik izgleda po Branku Fučiću ovako:⁴²

Ja, u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Ja
opat Držiha pisah ovo o ledini koju
dade Zvonimir, kralj hrvatski, u

³⁹ Bašćanska ploča-dragi kamen hrvatske pismenosti, <http://www.croatianhistory.net/etf/basska.html>.

⁴⁰ Tanja Kuštović – Boris Kuzmić, *Branko Fučić i Bašćanska ploča*, u „ *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*“ str. 615.

⁴¹ Bašćanska ploča - dragi kamen hrvatske pismenosti, <http://www.croatianhistory.net/etf/basska.html>

⁴² Isto

svoj dane, svetoj Luciji. I svjedo-
če mi Desimir, župan u Krbavi, Mratin u Li-
ci, Pribineg zastupnik u Vinodolu i Jakov na o-
toku. Tko to poreče, neka je proklet od Boga i 12 apostola i 4 e-
vandelisti i svete Lucije. Amen. Da tko ovdje živi,
moli za njih Boga. Ja opat Dobrovit sa-
gradih ovu crkvu sa svojih deve-
tero braće u dane knez Kosmata koji je vla-
dao cijelom Krajinom. I bijaše u te dane samostan sv. Mi-
kule u Otočcu sa crkvom sv. Lucije u jedinstvu.

Iz sadržaja se može zaključiti da je tekst sastavljen od dijelova koji nisu svi nastali u istom razdoblju, nego u rasponu upravljanja barem dvaju opata i to Držihe i Dobrovita. Kako nije zamislivo postupno klesanje tih sastavnih dijelova teksta u dovršen i postavljen plutej septuma, Branko Fučić pretpostavlja postojanje samostanskoga kartulara koji je poslužio kao sadržajni predložak sastavljaču Bašćanske ploče. Što se tiče Fučićevog čitanja i interpretacije teksta Bašćanske ploče on vidi par spornih mjesta uglavnom na samom početku natpisa: na kraju četvrtoga i početak petoga retka, u petom i šestom retku, kao i značenje riječi *Mikula* u trinaestom retku.

Međutim, nakon 150 godina koliko je prošlo od pronalaska Bašćanske ploče, pitanje čitanja i interpretacije njezinog teksta ostaje u pojedinostima otvoreno. No, ono što nije sporno jest velika važnost Bašćanske ploče:

- 1) jezična – Bašćanska ploča je prvi cjelovito sačuvani spomenik na hrvatskom jeziku (s elementima staroslavenskog). Jezik ovoga spomenika pokazuje kako narodni jezik u Hrvata rano postaje jezik službene uporabe kojim i hrvatski kralj piše svoje isprave.
- 2) književna – to je prvi književno-organizirani tekst kojim počinje hrvatska književnost.
- 3) povijesna – u Bašćanskoj ploči je prvi put na narodnom jeziku (znači ne više na latinskom) zabilježeno vladarevo ime: Zvonimir, kralj hrvatski.
- 4) pravna – sadržajno ploča predstavlja darovnicu zemljišta hrvatskoga kralja Zvonimira benediktinskome samostanu Svete Lucije za izgradnju crkve, o kojoj piše opat Držiha, te izvješće opata Držiha o gradnji te crkve.

U brojnoj literaturi, sve donedavno se tekst Bašćanske ploče smatrao prije svega literarnim zapisom no, u novije vrijeme, zbog niza značajki utvrđeno je da ga se *može svrstati u*

*memorijalne knjige crkvenih ustanova koje imaju značajke literarnog i diplomatskog spisa.*⁴³

U tekstu Bašćanske ploče mogu se uočiti dvije cjeline koje možemo svrstati u notacije odnosno diplomatske zapise. Prva je verbalna invokacija na početku teksta prepoznata od svih autora koji su tekst transkribirali. Invokacija je uobičajena u srednjem vijeku kao i znak križa. Druga cjelina koju možemo uvrstiti u sastavni dio diplomatskih dokumenata ranoga srednjega vijeka jest formula duhovne sankcije, *...tko to poreče, neka je proklet od Boga...* Međutim, takve formule su bile uobičajene i u tekstovima drugačijeg žanra što ne čudi previše uzmemo li u obzir duhovnost srednjovjekovnog čovjeka i njegov strah od Božjeg suda. S diplomatske strane interesantan je i ostatak teksta Bašćanske ploče koji govori o Zvonimirovom darovanju zemlje i izgradnji crkve jer kartulari vrlo često počinju upravo takvim zapisima ili ispravama. Uobičajeni naziv za takvu ispravu je *fundacijska listina*.⁴⁴ Klasifikacija teksta Bašćanske ploče kao literarno-diplomatskog može se potvrditi i usporedbom sa fundacijskom listinom iz *Supetarskog kartulara* o osnivanju samostana sv. Petra u Selu.

Osim Bašćanske ploče u istoj crkvi na otoku Krku pronađena su četiri ulomka pisana glagoljicom, od čega su dva pronađena još u 19. stoljeću. Svi ulomci datiraju iz istog razdoblja kad i Bašćanska ploča. Tri ulomka se nalaze u muzeju grada Zagreba, dok je drugi ulomak po redu nalaska netragom nestao iz crkve sv. Lucije pa ga poznajemo samo po ne sasvim pouzdanom litografiranom precrtu slova. Treći i četvrti ulomak pronašao je Branko Fučić 1957. godine.⁴⁵ Tri sačuvana ulomka, a vjerojatno i onaj drugi koji je nestao, dijelovi su jedne razbijene ploče. Najvažnije podatke pruža nam prvi ulomak. Tekst u tom ulomku počinje križem kao simboličkom invokacijom. To govori da je to početak cijelog natpisa i da taj ulomak predstavlja lijevi gornji ugao natpisnog polja. Prva rečenica počinje istim riječima kao i Bašćanska ploča: „*ja, opat*“. Kako se u lijevom boku ovog ulomka vidi ostatak stanjenog pera očito je da je ploča na svom izvornom položaju bila utorena, odnosno da je izvorno bila plutej. Kako Bašćanska ploča ima pero na desnom boku, dok spomenuti ulomak ima pero na lijevom boku, možemo doći do zaključka da su ploče bilo simetrično postavljene, tj. Bašćanska ploča lijevo, a ulomak desno na crkvenoj pregradi.⁴⁶ To znači da je postojala još jedna, desna Bašćanska ploča.

⁴³ Mirjana Matijević Sokol, *Studia diplomatica. Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*, Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu – FF-pres, 2014. str. 129

⁴⁴ Isto,

⁴⁵ Fučić, Branko, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, str. 243.

⁴⁶ Fučić, Branko, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, str. 246.

Među najistaknutije istraživače Bašćanske ploče spadaju Ivan Kukuljević Sakcinski, Franjo Rački, Ivan Črnčić, Vjekoslav Šefanić i Branko Fučić.⁴⁷

4.5. Senjska ploča

Godine 1964. u Senju u toku radova na uređivanju i konzerviranju tvrđave Nehaj uklonila se glomazna dogradnja iz 19. stoljeća – stepenište pred ulazom u tvrđavu. U substrukciji tog stepeništa pronađeni su ulomci ploče od bijela vapnenca. Nalaz je 1965. godine objavio profesor Ante Glavičić, direktor senjskog muzeja koji je vodio tadašnje radove na tvrđavi, i u svom izvještaju ulomcima je dao ime Senjska ploča. Po tragovima na tim ulomcima dalo bi se zaključiti da je izvorna ploča razrezana na tri dijela i da su ti dijelovi služili kao stepenice jer se gazilo po njihovoj ravnoj, stražnjoj strani. Pronađeno je 20 ulomaka, no samo dio njih se može sljubiti, odnosno povezati. Ploča je služila kao pregradni plutej u crkvi sv. Jurja.⁴⁸

Ploča je nastala otprilike kad i Bašćanska ploča. Kao i na Bašćanskoj ploči, i ovdje se zapaža recepcija iz latiničkog (ili ćirilskog) alfabeta. Nadalje, niz slova u Senju (D, O, T, V) pokazuje mladi stupanj razvoja, veću uglatost i izrazitiji dvolinijski sustav pisma zbog čega Fučić smatra da je Senjska ploča ipak nešto mlađa od Bašćanske.⁴⁹ No, svakako vrijeme nastanka ploče nam govori da je u to doba, točnije u XI. stoljeću, glagoljica bila jednako raširena u Senju kao što je bila i na otoku Krku gdje je pronađena Bašćanska ploča. Također, Fučić smatra vjerojatnim da su obje ploče potekle iz iste radionice, čak štoviše moguće od istog klesara. Tu tvrdnju obrazlaže činjenicom da je na objema pločama prostor ispod bordure ispunjen dugim natpisom a ne ornamentom kakav je običaj bio u to vrijeme.

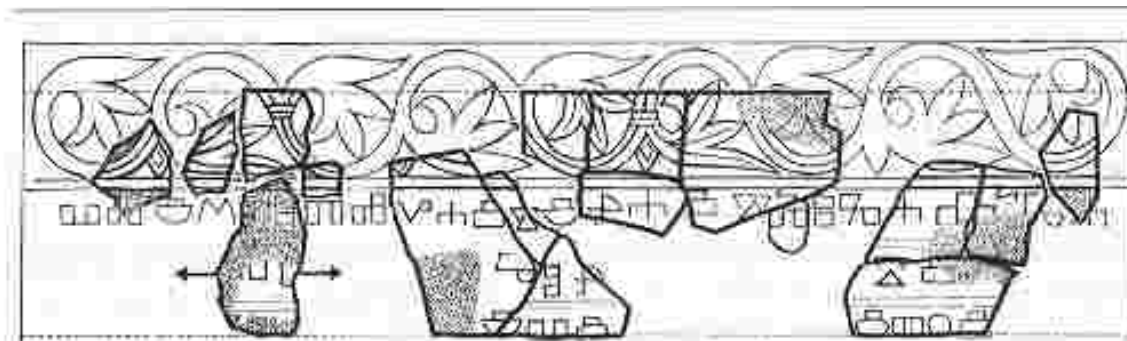
U rekonstrukciji sačuvanih ulomaka jasno se razabiru tri retka nekadašnjeg dužeg natpisa. Najbolje je sačuvan prvi redak gdje se može iščitati invokacija: „*v ime Otca i Sina i Svetoga Duha*,” dok se od sačuvanih slova iz drugog i trećeg retka ne može rekonstruirati smislen

⁴⁷ Bašćanska ploča - dragi kamen hrvatske pismenosti, <http://www.croatianhistory.net/etf/basska.html> datum posjete: 20. 9. 2013.

⁴⁸ Fučić, Branko, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, str. 248.

⁴⁹ Isto, str. 249.

sadržaj. To ne čudi uzmemo li u obzir da sačuvani tekst ima svega trideset tri znaka, od čega samo jedanaest glagoljičkih.⁵⁰

Slika 6. Senjska ploča u rekonstrukciji Branka Fučića

4.6. Grdoselski ulomak

U okolini Pazina nalazi se zaselak Brdo, koji je kasnije preuzeo ime Grdosela, odakle i potječe ovaj ulomak. Tu je u XVII. stoljeću sagrađena nova župna crkva. Upravo u hodniku župnog stana Fučić je našao ovaj ulomak koji je tu bio ugradio stanoviti domaći župnik prije 1896. godine. U jednom dopisu tršćanskom biskupu Šime Frulić 1903. godine piše da je taj natpis bio nađen „u starom gradu“ i to je zapravo sve što znamo o prošlosti Grdoselskog ulomka.

Grdoselski ulomak je zapravo dio natpisa kojem nedostaje lijeva strana, a prema Fučiću vjerojatno bilježi posvećenje nekoga oltara u čast dvjema sveticama i to u vrijeme popa glagoljaša imenom Golob iz Tinjana (koji je u to vrijeme bio svećenik u Grdoselu) te grdoselskog feudalca Pongraca.⁵¹

Sumirajući paleografsku anлізу Grdoselskog natpisa Fučić utvrđuje da su tip i stilizacija većine slova na Grdoselskom ulomku mlađi od tipova i stilizacija na spomenicima iz XI.

⁵⁰ Blaženka Ljubović, *Doprinos akademika Branka Fučića proučavanju glagoljske baštine grada Senja*, u „*Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*“ – Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920. – 1990.) str. 649-658

⁵¹ Anica Nazor, *Doprinos Branka Fučića istraživanju glagoljskih natpisa*, str. 603.-604.

stoljeća, dok s druge strane, na spomenicima koji datiraju iz XIII. stoljeća ne nalazimo tipove i stilizaciju nekih slova kakva se javljaju u ovom ulomku. Stoga se daje zaključiti da ulomak datira iz XII. stoljeća. Nadalje, razvijeniji stadij uglate glagoljice na Grdoselskom ulomku utvrđuje mu, u usporedbi sa starim hrvatskim glagoljskim spomenicima, mjesto poslije Bašćanske ploče i Bečkih listića, a prije Ljubljanskog homilijara i ulomka legende o sv. Tekli. Koristeći gore navedena saznanja Fučić dodatno pojačava istinitost svoje tvrdnje te vremenski smješta Grdoselski ulomak u drugu polovicu XII. stoljeća.⁵²

Godine 1949. Ulomak je prenesen na čuvanje u župnu crkvu sv. Marije u Grdoselu gdje se i danas čuva.

Slika 7. Grdoselski ulomak

4.7. Humski grafit

Slika 8. Humski grafit

⁵² Fučić, Branko, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, str. 252.

Humski natpis je grafit na freskama u crkvi sv. Jerolima u Humu. Te freske su, po Fučiću, jedan od najkvalitetnijih spomenika zidnog slikarstva u Istri. U stilskom pogledu Fučić ih je podijelio na bizantsko-romaničke, a na temelju ikonografske i stilske analize datirao ih je u drugu polovicu XII. stoljeća. Grafit se nalazi uparan na oslikanom zidu apside, desno uz oltar. To je zapravo nekakva bilješka starog humskog popa glagoljaša. Izgleda da je taj glagoljaš na oltaru crkve sv. Jerolima služio trideset dana zaredom mise za izvjesnog kovača Martina te za svaki dan i svaku odsluženu misu čavlom ili nožem uparao jednu crtu po oslikanom crkvenom zidu kraj oltara. Na kraju je zapisao da se nakon odsluženih trideset gregorijanskih misa za kovača Martina ima obaviti još jedna misa.⁵³

4.8. Supetarski ulomak

Supetarski ulomak dobio je naziv po Svetom Petru u Šumi gdje je slučajno otkriven. Godine 1982. urušio se južni zid pavlinskog samostana te je prilikom radova na sanaciji započetih 1986. nađen ovaj kameni ulomak s dva vidljiva reda zapisa. Prvi red je pisan ćirilicom, a drugi glagoljicom. Usporedbom oblika glagoljaških slova (zapisano je muško ime Jakov) s već datiranim natpisima ustanovljeno je da je riječ o jednom od najstarijih glagoljaških natpisa nađenih na području Istre i Kvarnera (također XII. stoljeće). Svojim prisustvom u središnjoj Istri ovaj ulomak samo utvrđuje već spomenutu spoznaju da se u istarsko-kvarnerskom području nalazi najstarija jezgra hrvatskog glagoljizma.⁵⁴

⁵³ Fučić, Branko, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, str. 253.

⁵⁴ Fučić, Branko, *Supetarski ulomak*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, sv. 38, 1988, str. 60.

Slika 9. Supetarski ulomak

(izvor: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=640>)

Branko Fučić je Supetarski ulomak ocijenio „*vrlo, vrlo važnim*“ svjedokom „*zbog svoga geografskog položaja i zbog svoje starine*“, kao i zbog istovremene pojave glagoljice i ćirilice na natpisu.⁵⁵ Oba pisma (glagoljica i ćirilica) širila su se u naše krajeve preko Makedonije pa je nalaz ćirilice dokaz da je čak do Istre vodio „južni put“ slavenske pismenosti. Supetarski ulomak pohranjen je 1987. u Etnografskom muzeju Istre u Pazinu.

4.9. Ročki glagoljski abecedarij

U Roču u Istri nalazi se crkva sv. Antuna opata i pustinjaka. To je staro srednjovjekovno zdanje na kojem se jasno vide dvije građevne faze, jedna romanička a druga kasnogotička.

⁵⁵ Fučić 1988. Str. 59

Međutim, zanima nas samo starija, romanička faza kojoj pripada lađa i to do određene visine zidova.⁵⁶ Branko Fučić je istraživao tu crkvu 1949. Godine te je tada ispod višestrukih premaza vapnom na starijoj, romaničkoj fazi južnoga zida lađe pronašao ostatke zidnih slika u dva različita sloja žbuke. Na tom istom južnom zidu, Fučić je pronašao i dva velika, crvenom bojom oslikana posvetna križa.⁵⁷ Radi se o morfološkom tipu križa proširenih okrajaka krakova (*croix pattée*), koji je upisan u dvije koncentrične kružnice. U prostorima između tih kružnica umetnute su krupne ukrasne okrugle točke poput jabuka ili dragog kamenja. Prema dosadašnjoj literaturi praksa slikanja ili graviranja posvetnih križeva počinje negdje u XIII. stoljeću, iako neki autori tu praksu smatraju starijom.⁵⁸

Na kružnici su mnogi đaci, izučavajući glagoljicu u Roču, urezivali glagoljičke natpise. Tako je očito jedan đak oko 1200. godine upisao ono što se danas naziva Ročki abecedarij (redom su napisana sva slova glagoljaške abecede). Fučić je u svojim istraživanjima zaključio da većina slova Ročkog abecedarija pripada XII. stoljeću. No, pojava nekih mlađih oblika (npr. G, K?, U, H) usmjerava datiranje pred sam kraj XII. ili početak XIII. stoljeća, točnije oko 1200. godine. To se inače poklapa i s datiranjem arhitekture i najstarijeg oslikanog sloja i posvetnih križeva u crkvi sv. Antuna.⁵⁹

Značaj ovog upisa je olakšano praćenje promjena u glagoljici, kako u obliku slova tako i u samoj abecedi. U abecedariju se nalaze i znak za jedan nazal i dva poluglasa, a točno se može odrediti brojčano značenje slova tog doba (glagoljica nema brojeve nego slovo ima značaj broja ako se prije i poslije njega stavi točka). Također, od svih abecedarija, ovaj se ističe i po tome što ga nije prepisivao neuki glagoljaš iz nekog predloška, već ga je na zid bilježila izvježbana glagoljaška ruka.⁶⁰

⁵⁶ Fučić, Branko, *Ročki glagoljski abecedarij*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, br 25-26, 1976, str. 193-194.

⁵⁷ Posvetnim križevima nazivamo onih 12 bojom oslikanih križeva na unutrašnjem licu crkvenih zidova ili pak urezanih na crkvenim stupovima na kojima biskup svetim uljem pomazuje crkvenu zgradu prigodom obreda posvećenja crkve (*dedicatio ecclesiae*). Usp. Fučić, Branko, *Ročki glagoljski abecedarij*, str. 194.

⁵⁸ Fučić, Branko, *Ročki glagoljski abecedarij*, str. 195.

⁵⁹ Fučić, Branko, *Ročki glagoljski abecedarij*, str. 199.

⁶⁰ Isto, str. 200.

Slika 10. Ročki glagoljski abecedarij

4.10. Plastovski i Kninski ulomak

Dotaknimo se ovdje i natpisa koji teritorijalno ne pripadaju području Istre i Kvarnera nego Dalmacije ali se vremenom nastanka svrstavaju u red najstarijih glagoljskih natpisa. To su Plastovski i Kninski ulomak koja se čuvaju u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Recimo još i da je nedavno kod Drniša u mjestu Gradac pronađen glagoljski natpis koji se također datira u XII. Stoljeće ⁶¹

Plastovski je ulomak otkriven slučajno u iskopima pred seljačkom kućom u Plastovu, selu u okolici Skradina u Dalmaciji. Dio je ploče s natpisom iz XII. stoljeća u kome se miješaju glagoljska i ćiriljska slova. Iz krnjeg teksta ulomka može se sigurno izdvojiti ime Petra u prvom redu.

PETRA ? IJU MU UŽU TUEGA BRA

Otkriven je u iskopinama crkve sv. Bartola u Kapitolu kod Knina u Dalmaciji a potječe iz XII. stoljeća. To je ulomak luka ukrašen romaničkom lozicom, a na njemu je dio natpisa u kome se miješaju glagoljska i ćiriljska slova:

O Č J u P R E M I ...

⁶¹ Tomislav GALOVIĆ, *Intelektualna i kulturna povijest: Hrvatska glagoljička, ćiriljska i latinička pisana kultura u ranom srednjem vijeku*, *Povijest Hrvata (sinteza Matice Hrvatske – Biblioteka Hrvatske povijesti)*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matic hrvatska, 2015.) /u pripremi za tisak/, str.

4.11. Aleja glagoljaša i glagoljski lapidariji

Uz odvojak ceste od Roča do Huma u dužini od 7 kilometara postavljena je tzv. Aleja glagoljaša je spomen-obilježje glagoljašima i glagoljaštvu. Podignuta je u razdoblju od 1977. do 1985. kao projekt Čakavskog sabora. Ideju je za nju dao hrvatski književnik Zvane Črnja, a osmislili su je kipar Želimir Janeš i profesor Josip Bratulić. Ona je spomen-obilježje glagoljašima i glagoljaštvu. Pokazuje put istarskoga, hrvatskoga i slavenskoga glagoljaštva, svjedoči o središtima hrvatske srednjovjekovne glagoljske književnosti na području Istre te upućuje na slavenske korijene te pismenosti i njezin kontinuitet od XI. stoljeća do današnjih dana.

Glagoljski lapidariji u Bernobićima, Valunu i Portu mjesta su gdje se na jednom mjestu mogu vidjeti odljevci velikog dijela najznačajnijih glagoljskih natpisa.⁶² Sva tri su djelo Branka i Drage Fučića. Prvi glagoljski lapidarij, sa 11 natpisa i fragmenata postavljen je 1984. godine u istarskom selu Bernobići. U Valunu na otoku Cresu lapidarij je smješten 1987. ispred tamošnje konobe i čine ga 14 preslika glagoljskih natpisa ugrađenih u zidove iznad stolova. Lapidarij u starom samostanu sv. Marije Magdalene u Portu nastao je 1990. i sadrži istih 14 odljevaka spomenika.

5. Južnohrvatski glagoljski natpisi

U Istri i na Kvarneru pronađeno je najviše glagoljskih natpisa što svjedoči o razvoju i statusu glagoljice na tom području. Međutim, Istra i Kvarner nisu jedini lokaliteti na kojima se širila glagoljica o čemu govore natpisi sačuvani na jugu pa čak i na istoku današnje Hrvatske. Stoga će u ovom poglavlju biti više riječi o tim drugim glagoljskim natpisima, konkretnije o onima pronađenim na jugu Hrvatske: o glagoljskom natpisu Župe dubrovačke i o Konavoskom glagoljskom natpisu.

Slavensko bogoslužje se moralo širiti upravo na području tadašnje bizantske teme Dalmacije i to južnodalmatinskih biskupija, dakle stonske, dubrovačke i kotorske biskupije, jer je njihova

⁶²Josip Žgaljić, *Otok Krk u Fučićevu životu i stvaralačkom opusu*, str. 155

crkvena jurisdikcija obuhvaćala sve slavenske zemlje južno od Neretve. To znači da se, za razliku od srednjodalmatinskih biskupija, prostirala duboko u slavensku unutrašnjost. Braća Ćiril i Metod su ostavili tragove slavenske pismenosti u bizantskoj Dalmaciji i bizantskom Kvarneru. Prema znanstvenim istraživanjima, kako piše Ivanka Petrović, put sv. Ćirila i Metoda prema Moravskoj išao je starom rimskom cestom *via Egnatia* Carigrad –Solun - Drač, pa brodom do Venecije, zatim Jantarskom cestom prema Moravskoj, gdje stižu 863. godine. Plovili su istočnom obalom Jadrana, odnosno uz bizantsku Dalmaciju. To su bili prvi kontakti Hrvata sa Ćirilom i Metodom. Metod je 882. godine posjetio Carigrad i opet prošao Dalmacijom, a poslije Metodove smrti njegovi su učenici s glagoljskim knjigama u proljeće 886. godine bježali prema Dalmaciji.⁶³ Branko Fučić je u svojim radovima isticao kako je glagoljica na hrvatske prostore stizala iz dva smjera, sa sjevera (iz područja Moravske i Metodove Panonske nadbiskupije sa sjedištem u Sirmiju, do XII. stoljeća), te sa slavenskoga jugoistoka (iz Makedonije i Bugarske). Tako u prvom valu južnim putem iz Bugarske i Makedonije u Hrvatsku dolazi glagoljica, zatim u drugom valu, od XI-XII. stoljeća i u XII. stoljeću, zajedno glagoljica i ćirilica, a od XII. stoljeća isključivo ćirilica.⁶⁴

5.1. Glagoljski natpis Župe dubrovačke

Slika 11. Natpis iz Župe dubrovačke

⁶³ Čunčić, Marica – Perkić, Marta, *Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, sv. 59, 2009, str. 114-115.

⁶⁴ Kapetanić, Niko – Žagar, Miho, *Najjužniji hrvatski glagoljski natpis*, Anali Dubrovnik, br. 39, 2001, str. 14.

(izvor: *Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke*)

Lokalitet Sv. Đurđa u Župi dubrovačkoj već je ranije poznat kao arheološki vrijedan, prvenstveno zbog brojnih ulomaka stećaka, srednjovjekovnih nadgrobnih ploča te nekoliko ranokršćanskih i predromaničkih ulomaka crkvenoga namještaja i arhitektonske plastike većinom ugrađenih u zidove crkve prilikom njezine obnove 1976. godine. Iako se crkva u dokumentima spominje tek 1321. godine, na temelju spomenutih ostataka opravdano se pretpostavljala njezina veća starost tj. doba ranoga kršćanstva i predromanike. Ostaci stećaka upućuju na postojanje groblja u kasnome srednjem vijeku, a ono je praktički u uporabi sve do početka XX. stoljeća.⁶⁵

Na tom lokalitetu je krajem 2006. i početkom 2007. godine obavljeno arheološko istraživanje. Najvažnije otkriće tog istraživanja je ranosrednjovjekovno groblje s karakterističnom kamenom grobnom arhitekturom kakvu nalazimo na brojnim lokalitetima duž cijele istočne jadranske obale i zaleđa.⁶⁶

U sloju između grobova pronađen je i jedan manji ulomak tegule na kojem je otkriven urezani natpis glagoljicom. Ulomak je prilikom pronalaska dosta oštećen tj. prelomljen na dva dijela, a na pojedinim je mjestima oštećena i površina. Sam natpis uočen je tek naknadno nakon završetka istraživanja kada se pristupilo samoj obradi nalaza.⁶⁷ Nakon čišćenja otkrivena su 102 slova pa je to, po dužini teksta, drugi glagoljski natpis najranijega glagoljskoga razdoblja XI-XII. stoljeća, odmah poslije Baščanske ploče.⁶⁸

Ovaj natpis sadržajem podsjeća na Krčki natpis iz X-XI. stoljeća gdje piše: *Se zida Maj opatъ i Radonja, Rugota, Dobroslav*. Počinje sa *Se zida*, a natpis Župe dubrovačke kaže *Se Sutzer zidalъ Potuga*.⁶⁹ Pisar Ivan napisao je prvi dio od 60 slova: Potuga je zidao crkvu sv. Đurđa, a sin mu je Petar, a Petrov sin Ivan je to pisao.⁷⁰

Autor drugoga dijela natpisa Župe dubrovačke na početku zaziva sv. Sofiju i sv. Silvestra. No, zašto se uz gradnju crkve svetoga Jurja spominju sveta Sofija i sv. Silvestar? Čini se da sve troje svetaca ipak imaju nešto zajedničko. Sve troje su ranokršćanski mučenici, njihov se kult proširio na istok i zapad, a poginuli su od ruke poganskih vladara pa se smatraju simbolom pobjede kršćanstva nad poganstvom.⁷¹

⁶⁵ Čunčić, Marica – Perkić, Marta, *Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke*, str. 79.

⁶⁶ Isto, str. 80-81.

⁶⁷ Čunčić, Marica – Perkić, Marta, *Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke*, str. 82.

⁶⁸ Isto, str. 77.

⁶⁹ Isto, str. 109.

⁷⁰ Isto, str. 77.

⁷¹ Isto, str. 110-111.

Po oblicima i položaju slova, jezičnim karakteristikama i sadržaju natpis Župe dubrovačke je hrvatski natpis iz XI. stoljeća.⁷²

5.2. Konavoski glagoljski natpis

Slika 12. Konavoski glagoljski natpis

(izvor: <http://www.croatianhistory.net/etf/lex.html>)

Grobljanska crkva Male Gospe u konavoskom selu Dunave u župi Mrcine smještena je istočno od sela, u neposrednoj blizini utvrde Soko. U razornom potresu 1979. godine crkva je teško oštećena, a iste godine je i potpuno srušena. Na njezinu je mjestu, uz djelomično korištenje starog kamena, 1982. izgrađena nova crkva. Prilikom rušenja stare crkve pronađen je mramorni epigrafički ulomak koji je bio ugrađen u zidnu strukturu te kasnije pohranjen u novosagrađenu crkvu. Međutim, tek je 1997. godine utvrđeno da je riječ o glagoljskom natpisu na maloj, nepravilnoj i plosnatoj krhotini debljine 3,5 cm, površine omanje šake.⁷³ Nadalje, utvrđeno je da je to rimski ulomak s glagoljskim natpisom koji je mogao biti ugrađen u crkvu, ali je ipak vjerojatnije da je u nju dospio kao dio građevnog materijala iz utvrde Soko gdje je prvotno nastao.⁷⁴ Također je utvrđeno da natpis potječe iz doba dukljanske vladavine u Konavlima, odnosno iz XI. ili s početka XII. stoljeća, a njegov pronalazak prvi je materijalni

⁷² Isto, str. 77.

⁷³ Kapetanić, Niko – Žagar, Miho, *Najjužniji hrvatski glagoljski natpis*, str. 9-10.

⁷⁴ Kapetanić, Niko – Žagar, Miho, *Najjužniji hrvatski glagoljski natpis*, str. 12.

dokaz postojanja tzv. južnog puta širenja glagoljice. Svakako, natpis je nastao prije smrti cara Emanuela Komnena 1180. godine kada prestaje bizantska zaštita dukljanskog područja te nastupa razdoblje račke ekspanzije tijekom kojega se zatire i južni krak širenja glagoljice.⁷⁵

Tek 2001. godine je objavljeno čitanje ovog ulomka koje su potpisali Niko Kapetanić i Mateo Žagar te potvrdili da je riječ o hrvatskom glagoljskom natpisu iz XI. stoljeća. Međutim, 2005. godine Gordana Tomović je natpis drugačije pročitala i zaključila da je to srpski glagoljski natpis iz XIII. stoljeća. Čitanje iz 2001. ponovljeno je i 2009. godine u članku Matea Žagara u knjizi *Povijest hrvatskoga jezika*. Godine 2009. Marica Čunčić je otkrila posve novo čitanje koje se razlikuje od prijašnjih, no koje ipak potvrđuje da je to hrvatski glagoljski natpis iz XI. stoljeća. Novo čitanje prvog dijela natpisa Marice Čunčić ne slaže se s prijašnjim čitanjima Kapetanića i Žagara koje glasi: *(is)kl(e)sa goneslavo gospoin'* kao što se ne slaže ni s čitanjem Gordane Tomović: *ja kl(i)sa(r)h' ne sl(ê)pac' ho(ž)d(') bos n'* u koje su umetnuta četiri slova (u zagradama). U novom čitanju, koje je objavljeno u Slovu 59 (2009), Marica Čunčić otkriva da je glagoljski tekst bez predloška ili nacрта klesao laik. To ukazuje na novi moment u tumačenju tadašnje glagoljske pismenosti: *Mogli su i laici pisati glagoljicu, iako je to bila rijetkost jer su uglavnom redovnici i svećenici bili pismeni.*⁷⁶

6. Slavonski glagoljski natpisi

Kada se raspravlja o teritorijalnoj proširenosti glagoljice najčešće se navodi, ponekad i isključivo, hrvatski priobalni zapad obzirom na široko vremensko protezanje uporabe i veliku koncentraciju sačuvanih spomenika. Međutim, poznato je da se glagoljicom pisalo i u srednjovjekovnoj Bosni gdje su mnogi ćirilički spomenici nastali prema glagoljskim predlošcima. Također, u prethodnom poglavlju bilo je riječi o glagoljskim natpisima pronađenima na jugu Hrvatske, u Župi dubrovačkoj i Konavlima. Stoga se može steći dojam o znatno većoj kompaktnosti glagoljaške tradicije na ovim prostorima, bar do kraja XII. stoljeća, nakon čega će se ta tradicija ograničiti na hrvatski sjeverozapad.⁷⁷

⁷⁵ Isto

⁷⁶ Čunčić, Marica, *Dva glagoljska natpisa iz 11. stoljeća u Konavlima i Župi dubrovačkoj*, <http://dubrovacki.hr/clanak/8097/znakovi-velike-starine-hrvatskog-jezika>

⁷⁷ Paun, Milan - Žagar, Mateo, *Slavonski glagoljski natpisi*, u: *Glagoljica i hrvatski glagoljizam*, str. 271.

Povijesne okolnosti vezane uz Metodovu sirmijsku nadbiskupiju i slavonski udio u povijesnoj Panoniji govore u prilog proširenosti slavonske baštine na tom području. Međutim, sačuvani natpisi s tog područja tek su nam odnedavno poznati, a o njima nije bilo riječi u sekundarnim povijesnim izvorima. Važan razlog su, naravno, geografske zakonitosti, odnosno to što su se na hrvatskom jugu natpisi mogli uklesati u trajni kamen dok na dominantno drvenoj panonskoj podlozi to nije bilo moguće.⁷⁸

Prvi podatak o nekom glagoljskom slavonskom spomeniku nalazimo kod Ivana Kukuljevića Sakcinskog 1891. godine gdje on spominje natpis iz „staroga grada Subockoga“ koji je već tada izgubljen. Subocki je inače mjesto u zapadnoj Slavoniji nedaleko od Novske.⁷⁹ Također, Fučić u svom djelu donosi podatke o glagoljskim natpisima i u kontinentalnom djelu Hrvatske te o glagoljskim natpisima u Bosni i Hercegovini. Detaljnije informacije o tome nam donosi B. Ljubović.⁸⁰

Slika13. Opeka iz Rudina

Drugi spomenik sa slavonskog područja je opeka iz Rudina, pronađena 1955. godine u Rudinama, arheološkom lokalitetu blizu Subockoga odnosno Novske. Pet znakova s ove opeke trebali bi upućivati na glagoljicu, no ipak ih tako nije moguće iščitati zbog čega Branko Fučić nikada u svojim radovima ovaj natpis nije uvrstio među glagoljske natpise na

⁷⁸ Isto, str. 272.

⁷⁹ Isto

⁸⁰ Lada Prister, *Doprinos Branka Fučića istraživanju crteža – grafita na kamenim spomenicima u kontinentalnom dijelu Hrvatske*, u „*Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*“ – Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920. – 1990.) str. 641-648.

hrvatskom području.⁸¹ Napokon, 1989. godine prilikom restauracije crkve sv. Dimitrija u selu Brodski Drenovac pronađena je freska s glagoljskim natpisom. Istraživanja na ovom natpisu provodio je Branko Fučić a, iako ih je započeo još iste godine kada je natpis otkriven, istraživanja nikad nije objavio. Međutim, poznato je da je Fučić ovaj spomenik datirao u XIV. stoljeće. Sedam godina nakon pronalaska Drenovačkog natpisa, točnije 1996. godine, Milan Paun je u istoj crkvi pronašao još četiri natpisa od koja su do sada obrađena tri, a četvrti natpis još nisu uspjeli pročitati.⁸²

Nadalje, u selu Lovčići, u romaničkoj crkvi sv. Martina sagrađenoj najkasnije u XIII. stoljeću pronašao je, ponovno, Milan Paun nekoliko grafita 1995. godine. Međutim, natpisi su prilično oštećeni i zavređuju još proučavanja. Inače, Lovčićki grafiti su vrlo različiti, ima ih na barem tri pisma i potječu iz različitih razdoblja. Glagoljaški grafiti nose osobine ustavnosti što upućuje na vezu sa središtem glagoljaštva, no primjećuju se i elementi konzervativnosti odnosno retardiranosti što upućuje na to da je glagoljica, u vrijeme nastanka ovih grafita, u tim krajevima bila u izumiranju.⁸³

Jedini poznati glagoljički natpis iz Posavine jest Natpis iz Kijevaca, mjesta blizu Bosanske Gradiške.⁸⁴

Zaključno, pronalaskom ovih natpisa dokazano je da se glagoljica nije koristila samo na sjeverozapadu Hrvatske već i u drugim krajevima, uz ćirilicu i latinicu. Naravno, tek sustavnija istraživanja na određenim lokalitetima u Hrvatskoj mogla bi dokazati takvu veću kompaktnost glagoljice na ovim prostorima.

7. Zaključak

Stari pisani tekstovi, pogotovo oni epigrafski, predstavljaju neprocjenjivu vrijednost svakoga naroda. Njihovim proučavanjem, analizom i datacijom dolazi se do novih spoznaja o kulturi,

⁸¹ Paun, Milan - Žagar, Mateo, *Slavonski glagoljski natpisi*, str. 273.

⁸² Isto, str. 273-274.

⁸³ Isto, str. 282.

⁸⁴ Tomislav GALOVIĆ, „*Intelektualna i kulturna povijest: Hrvatska glagoljička, ćirilička i latinička pisana kultura u ranom srednjem vijeku*“, Povijest Hrvata (sinteza Matice Hrvatske – Biblioteka Hrvatske povijesti), ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matic hrvatska, 2015.) /u pripremi za tisak/

povijesti i jeziku predaka. Između ostalih u takve pisane dokumente ubrajaju se i administrativno-pravni spisi koji svjedoče o postojanju nekadašnje države, njezine uprave, prilika i zakona.

Kao što je bilo naznačeno u uvodu rada, ovim bi se istraživanjem trebala potkrijepiti teza da glagoljaški spomenici jesu najrašireniji na hrvatskom sjeverozapadu, no postoje i drugi natpisi koji svjedoče o uporabi tog pisma u ostalim krajevima Hrvatske. Iako se najvažniji spomenici na glagoljici nalaze na lokalitetima u Istri i na Kvarneru, važni su nam i spomenici s juga zemlje, poput natpisa iz Župe dubrovačke i Konavoskog glagoljskog natpisa jer bez njihovog otkrića teze o široj rasprostranjenosti glagoljice ne bi mogle biti potkrijepljene. Također, pronađeni su i određeni natpisi u Slavoniji, poput Drenovačkih natpisa i Lovčićkih ulomaka koji pokazuju da se glagoljica širila i na istok zemlje. Doduše, kao što je rečeno u prethodnom poglavlju, takvi natpisi iz istočnog dijela zemlje su rijetki i tek su nedavno otkriveni (u odnosu na ostale glagoljske natpise) i na njima bi se trebala provoditi sustavnija istraživanja, kao i na ostalim lokalitetima toga područja. Nadam se da sam ovim radom uspjela pokazati i kakva je važnost glagoljice za hrvatski narod i kulturu, da su njezini korijeni bili toliko duboki u hrvatskom narodu da se ona iz uporabe nije mogla iskorijeniti, pa je na kraju zapad morao popustiti pred korištenjem tog pisma.

Na kraju možemo zaključiti kako glagoljski natpisi suprotno kratkoći teksta nude zanimljivu građu za jezična, povjesna i druga istraživanja. Opsežan korpus glagoljskih grafita i natpisa dostupnim nam je učinio Branko Fučić, pročitavši, popisavši i precizno datirajući sve do svoga vremena poznate natpise.

8. Literatura

BOGOVIĆ, Mile, *Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području do 1248. godine* u: *Glagoljica i hrvatski glagoljizam*, Staroslavenski institut, Zagreb-Krk, 2004, str. 247-260.

BOTICA, Ivan i **GALOVIĆ**, Tomislav, *Iz rada na cjelokupnoj bibliografiji Branka Fučića*, u „ *Az grišni diak Branko prdivkom Fučić*“ – Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920. – 1990.) / „*I, the Errant Pupil Branko, Surnamed Fučić*“ – Conference Papers from the International Scholarly Seminar on the Life and Work of Academician Branko Fučić (1920. – 1990.), priredio / edited by Tomislav Galović, Malinska – Rijeka – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Institut za povijest umjetnosti, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Staroslavenski institut, Sveučilišna knjižnica rijeka, općina Malinska-Dubašnica, 2011., str. 161-169.

DAMJANOVIĆ, Stjepan, *Fučićevi Glagoljski natpisi*, u „ *Az grišni diak Branko prdivkom Fučić*“, – Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920. – 1990.), 2011. Str. 63-70.

ČUNČIĆ, Marica – **PERKIĆ**, Marta, *Hrvatski glagoljski natpis Župe dubrovačke*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, sv. 59, 2009, str. 77-122.

FUČIĆ, Branko, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, br. 21, 1971, str. 227-254.

FUČIĆ, Branko, *Ročki glagoljski abecedarij*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, br 25-26, 1976, str. 193-201.

FUČIĆ, Branko *Glagoljski Natpisi*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Djela JAZU, knj. 57), Zagreb 1982.

FUČIĆ, Branko, *Glagoljska epigrafika: kulturno-historijski vidovi*, Zagreb 1982.

FUČIĆ, Branko, *Glagoljski natpisi: dopune 1, 2, 3, 4, 5, 6*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, sv. 38, 1988, str. 63-73.

FUČIĆ, Branko, *Supetarski ulomak*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, sv. 38, 1988, str. 55-62.

FUČIĆ, Branko, *Hrvatski glagoljski i Ćirilski natpisi*, u: *Hrvatska i Europa I*, Zagreb 1997., 258-283.

FUČIĆ, Branko, *Croatian Glagolitic Epigraphi*, London: Stephen Osborne, 1999.

FUČIĆ, Branko, *Hrvatski glagoljski natpisi*, u: *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Sv. II. srednji vijek i renesansa (XIII – XVI. Stoljeće)*, ur. Eduard Hrcigonja, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga., 2000. str. 126-145.

FUČIĆ, Branko, *Iz istarske spomeničke baštine I*, Zagreb 2006.

GALOVIĆ, Tomislav *Od slike do pisma: bio-bibliografski prilog o Branku Fučiću (1920. – 1999.)*, Zbornik Nikše Stančića, ur. Iskra Iveljić, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest – FF-pres, 2011., str. 343-359. (Summary: From the Wall Paintings to the Glagolitic Script: Contribution to Bio-Bibliography of Branko Fučić

GALOVIĆ, Tomislav, *Intelektualna i kulturna povijest: Hrvatska glagoljička, ćirilička i latinička pisana kultura u ranom srednjem vijeku“*, *Povijest Hrvata (sinteza Matice Hrvatske – Biblioteka Hrvatske povijesti)*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matic hrvatska, 2015.) /u pripremi za tisak

KAPETANIĆ, Niko – **ŽAGAR**, Miho, *Najjužniji hrvatski glagoljski natpis*, Anali Dubrovnik, br. 39, 2001, str. 9-48.

KAPETANOVIĆ, Amir, *Morfosintaktička obilježja, gramatičko i obavijesno ustrojstvo najstarijih hrvatskih glagoljičkih epigrafskih spomenika (XI. – XV. st.)*, u „ *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić“*, – Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu

akademika Branka Fučića (1920. – 1990.) / „*I, the Errant Pupil Branko, Surnamed Fučić*“ – Conference Papers from the International Scholarly Seminar on the Life and Work of Academician Branko Fučić (1920. – 1990.), priredio / edited by Tomislav Galović, Malinska – Rijeka – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Institut za povijest umjetnosti, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Staroslavenski institut, Sveučilišna knjižnica rijeka, općina Malinska-Dubašnica, 2011., str. 425-434.

KUŠTOVIĆ, Tanja – **KUZMIĆ**, Boris, *Branko Fučić i Bašćanska ploča*, u „*Az grišni diak Branko prdivkom Fučić*“, 2011. str. 615-620

LJUBOVIĆ, Blaženka, *Doprinos akademika Branka Fučića proučavanju glagoljske baštine grada Senja*, u „*Az grišni diak Branko prdivkom Fučić*“ – Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920. – 1990.), 2011. str. 649-658

MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana, *Studia diplomatica. Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*, Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu – FF-pres, 2014.

MIHALJEVIĆ, Milan – **SUDEC**, Sandra, *Jezik hrvatskoglagoljskih natpisa i grafita*, u „*Az grišni diak Branko prdivkom Fučić*“, 2011.

NAZOR, Anica *Doprinos Branka Fučića istraživanju glagoljskih natpisa*, u „*Az grišni diak Branko prdivkom Fučić*“, 2011.

PAUN, Milan - **ŽAGAR**, Mateo, *Slavonski glagoljski natpisi*, u: *Glagoljica i hrvatski glagoljizam*, Staroslavenski institut, Zagreb-Krk, 2004, str. 271-285.

PRISTER, Lada, *Doprinos Branka Fučića istraživanju crteža – grafita na kamenim spomenicima u kontinentalnom dijelu Hrvatske*, u „*Az grišni diak Branko prdivkom Fučić*“ – Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920. – 1990.) str. 641-648.

TANDARIĆ, Josip, *Ocjene i prikazi*, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, br 35, 1985, str. 172-178.

ŽGALJIĆ, Josip, *Otok Krk u Fučićevu životu i stvaralačkom opusu*, u „ *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*“ – Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920. – 1990.) / „*I, the Errant Pupil Branko, Surnamed Fučić*“ – Conference Papers from the International Scholary Seminar on the Life and Work of Academician Branko Fučić (1920. – 1990.), priredio / edited by Tomislav Galović, Malinska – Rijeka – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Institut za povijest umjetnosti, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Staroslavenski institut, Sveučilišna knjižnica rijeka, općina Malinska-Dubašnica, 2011.

Popis korištenih URL izvora:

Baščanska ploča-dragi kamen hrvatske pismenosti,

<http://www.croatianhistory.net/etf/baska.html>

Čunčić, Marica, *Dva glagoljska natpisa iz 11. stoljeća u Konavlima i Župi dubrovačkoj,*

<http://dubrovacki.hr/clanak/8097/znakovi-velike-starine-hrvatskog-jezika>

Glagoljaška tradicija,

http://www.flacius.net/index.php?option=com_content&view=article&id=75%3Aglagoljaka-tradicija&catid=46%3Aglagoljaka-tradicija&Itemid=62&lang=hr

Žagar, Mateo, *Hrvatska glagoljica*, <http://www.svkri.hr/izlozbe/hrvatskaglagoljica.html>

<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2117>

<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=640>

<http://www.croatianhistory.net/etf/lex.html>

